

**АУДАРМАТАНУ
ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ
TRANSLATION**

MPHTI 16.11.33

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.100>

Қалибекұлы Т.¹

¹*Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан*

**ҚЫТАЙ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ АТАУЛАРДЫҢ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІНДЕГІ
АУДАРМАСЫ ЖАЙЫНДА**

Аңдатпа

Қытай тіл білімінде термин сөздер ұлттық тілде қалыптасқан. Халықаралық терминдер қытай тілінің дыбыстық заңдылықтарына бейімделіп аударылады. Қытай тіл білімі терминдерінің ұлттық тілде қалыптасқандығы оларды қазақ тіліне аударуда қиындықтар туындатады. Қазақ тіліндегі аудармасында беретін ұғымдары мен мағыналары әрқилы және бұрыс түсіндірілген қытай тіл білімінің терминдері, сондай-ақ қазақ тіліндегі аталуы бір ізге түспеген терминдер аз емес. Мақалада Қытай және Қазақстанда жарық көрген оқулық, оқу құралы, тіл біліміне қатысты сөздік және аударма сөздіктердегі қытай тіл білімінің грамматикасына қатысты терминдердің қазақ тілі, орыс тіліндегі аудармаларына талдау жасалды. Талдаулар негізінде қазақ тіліндегі аудармасы бір арнаға түспеген әртүрлі баламамен беріліп жүрген тіл білімі терминдерін біріздендіруге талпыныс жасалды және қазақ тіліне дұрыс аударылмаған лингвистикалық терминдердің түпнұсқадағы ұғым-түсінігіне мейілінше жақын келетін қазақ тіліндегі нұсқалары ұсынылды.

Түйін сөздер: қытай тіл білімі, қазақ тілі, термин, аударма, грамматика, сөз тіркесі, сөйлем

Kalibekuly T.¹

¹*Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,
Almaty, Kazakhstan*

**ABOUT THE THE TRANSLATION OF CHINESE LINGUISTIC TERMS IN TO KAZAKH AND
RUSSIAN LANGUAGES**

Abstract

In Chinese linguistics, the terms are formed in the national state language while the international terms are adapted to the phonetic laws of the Chinese language. It is not always easy to translate Chinese linguistic terms into Kazakh. There are many terms in the Chinese language that are interpreted differently in the Kazakh language translation. The article analyzes the terms of the Chinese language grammar used in textbooks, manuals, linguistic dictionaries published in Kazakhstan and China and their translations into Kazakh and Russian. On the basis of the analysis, attempts were made to unify the linguistic terms which are being translated into Kazakh differently and give the closest meaning of the terms that were translated incorrectly

Keywords: Chinese linguistics, Kazakh language, term, translation, grammar, phrase, sentence\

Қалибекулы Т.¹

¹*Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана,
Алматы, Казахстан*

О ПЕРЕВОДЕ КИТАЙСКИХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА КАЗАХСКИЙ И РУССКИЙ ЯЗЫКИ

Аннотация

В китайской лингвистике термины формируются в государственном языке. Международные термины адаптируют к звуковым законам китайского языка. Закрепление китайских лингвистических терминов в государственном языке затрудняет их перевод на казахский язык. Существует множество терминов в китайском языке, которые имеют различные значения и интерпретации при переводе на казахский язык, а также термины в казахском языке, которые часто путают. В статье анализируются казахский и русский переводы терминов в грамматике китайской лингвистики в учебниках, учебных пособиях, лингвистических словарях и переводных словарях, изданных в Китае и Казахстане. На основе анализа были предприняты попытки объединить лингвистические термины, используемые в казахском языке, с различными вариантами, которые не были приведены к одному знаменателю, и предложены варианты на казахском языке, наиболее близкие к первоначальному пониманию неправильно переведенных лингвистических терминов.

Ключевые слова: китайское языкознание, казахский язык, термин, перевод, грамматика, словосочетание, предложение

Кіріспе. Мақалада нысанға алынған қытай тіл білімі бойынша лингвистикалық терминдер және олардың қазақ тіліне аударылуына қатысты талдау жасалған термин сөздер алынған дереккөз ретінде Қытайда жарық көрген “Ханзуша-қазақша сөздік” немесе басқаша айтқанда “Қытайша-қазақша сөздік” атты еңбектің орны ерекше. Аталған сөздік С.Найманның редакциясымен 1979 жылы “Nanzuxa-Қазақша sөzдіk” деген атпен латын жазуымен баспадан шыққан. Жалпы 65 мыңға жуық сөз бен сөз тіркесін қамтитын бұл сөздік қазірге дейін өз құндылығын жоғалтқан жоқ. “Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы” аясында 2017 жылы Д.Мәсімханұлы мен А.Әбиденқызының 70 мыңға жуық сөз бен сөз тіркесін қамтыған “Қытайша-қазақша үлкен сөздігі” жарық көрді. «Қайнар» университеті Н.Әбікенұлының Қытайда төте жазумен баспадан шыққан “Қазақша-қытайша сөздігін” 2010 жылы кириллицамен аударып баспадан шығарды. Бұл сөздікте 70 мың шамасында сөз қамтылған.

Тіл біліміне қатысты сөздіктерден Қытайдың Бейжің қаласында 1984 жылы жарық көрген М.Ілікеновтің “Ханзуша-қазақша тіл ғылымы сөздігі” мен 1985 жылы Үрімжіде баспадан шыққан Д.Назаридің “Ханзуша-қазақша тіл ғылымы атауларының салыстырмалы шағын сөздігін” ерекше атауға болады.

Қазақстанда жарық көрген сөздіктер: Т.Қалибекұлының “Қытайша-қазақша-орысша грамматикалық терминдер сөздігі” (Алматы, 2009), “Қытайша-қазақша-орысша фонетикалық терминдер сөздігі” (Алматы, 2010), “Қытайша-қазақша-орысша тіл білімі сөздігі” (Алматы, 2012) және “Қазақша-қытайша/қытайша-қазақша тіл және әдебиет терминдерінің сөздігі” (Алматы, 2018); А.Кенжебаеваның “Қытайша-орысша-қазақша-ағылшынша филология терминдері сөздігі” (Алматы, 2017). Қ.Ғабитқанұлының “Қытайша-қазақша-орысша/қазақша-орысша-қытайша/орысша-қазақша-қытайша тіл білімі атаулары сөздігі тіл білімі сөздігі” 2009 жылы Шыңжаң Оқу-ағарту баспасынан шықса, Т.Қалибекұлының “Қытайша-қазақша-орысша тіл білімі терминдерінің сөздігі” профессор Жаң Діңжіңнің редакциясымен 2018 жылы Бейжіңдегі “Орталық ұлттар университеті” баспасынан жарық көрді.

Еліміз егемендік алғаннан кейін қытай тілінің фонетикасы, лексикологиясы және грамматикасы бойынша жарық көрген оқулықтар мен оқу құралдары саусақпен санарлықтай. Олар: Д.Мәсімхан, Қ.Мамытан “Қытай тілі фонетикасының негіздері” (Алматы, 2001); Д.Мәсімханұлы, А.Әбиденқызы “Қытай филологиясына кіріспе” (Астана, 2004); Т.Қалибекұлы “Қытай тілінің грамматикасы (синтаксис)” (Алматы, 2004/2018); М.Нурсаидов “Қытай тіліндегі жәрдемші сөздер” (Алматы, 2011); М.Нурсаидов, А.Анипина “Қытай тілінің фонетикасы” (Алматы, 2013); Н.Абдырақын “Базалық шығыс тілі: Қазіргі қытай тілінің грамматикасы” (Алматы, 2015). Бұл еңбектерді санамалап көрсетіп отырған себебіміз мақаланың мақсатына сәйкес қытай тіліндегі лингвистикалық терминдердің қазақ тіліне аударылған талдауға қажетті термин сөздерді осы аталған дереккөздерден алынды.

Әдістеме. Ғылымның қай саласында болмасын сол саланың өзіндік ұғымдар жүйесі болады. Бұл арнаулы ұғымдар жүйесін қарастыратын саланың басты нысандарының бірі терминдер десек, терминдерді, ұғымдар жүйесінің өзіндік ерекшеліктері мен әр ұғымның айырықша белгісін салалық

мамандар жасайды. Терминология саласындағы өзекті мәселенің бірі терминжасаммен бірге, өзге тілдегі терминдерді қазақ тіліне аудару мәселесі де өзекті болып табылады. Жалпы терминжасам мәселесіне терминдердің төмендегідей жасалу жолдары көрсетіліп жүр: белгілі бір ұлт тілінде жасалуы және басқа тілден сол қалпында қабылдау. Мақала қытай тілі білімі терминдерінің қазақ тіліне, орыс тіліне аударылуы және осы аударылған терминдердің бірізділігі, сондай-ақ терминнің түпнұсқадағы ұғым-түсінігі мен оның аудармасы ретінде алынған балама сөздің семантикалық жағынан сәйкестігін қарастыру мақсатын көздейді. Осыған орай қазақ тіліндегі аудармасы бірізге түспеген және аудармада мағыналары бұрыс түсіндіріліп жүрген қытай тіл білімі терминдері жоғарыда санамалап көрсеткен оқулық, оқу құралы және сөздіктерден алынды. Мақсатқа сай нысанға алынған қытай тіл біліміндегі термин сөзге алдымен анықтама сипатындағы түсіндірмесі беріледі. Сол түсіндірме негізінде атаудың қазақ тіліндегі аударма-баламасы көрсетіліп, дереккөздерге сілтеме жасалды. Термин сөздердің қытай тілінен қазақ, орыс тілдеріндегі аудармаларына салғастырмалы талдаулар жүргізіліп, синтез әдісі арқылы тұжырымдар жасалды. Жалпы ұғымды дәл беру үшін оның өзіндік ерекшеліктерін, басты белгілерін көрсететін атау қажет. Осы тұрғыдан келгенде ұғым атауы сол ұғым туралы мейілінше толық ақпарат беріп қана қоймай, оны басқа іргелес ұғымдардан ажыратып та тұрады.

Нәтижелер және талқылау. 介词 (jiècí) атауы Қытайда жарық көрген сөздіктерде, оқулықтар мен оқу құралдарында қазақ тіліне әртүрлі аударылып жүр.

介词 (jiècí) (біз “предлог” деп атаймыз) толық лексикалық мағынасы болмағандықтан көмекші сөздердің қатарына жатады және олар зат есім, есімдік немесе зат есімді сөз тіркестерінің алдында тұрып, предлогты тіркес құрайды. Предлогтар өзі қатысты сөздерге мезгілдік, мекендік, бағыттық, мақсаттық, себептік, салыстыру, теңеу және тағы басқа грамматикалық мағына үстейді.

С.Найманның редакциясымен шыққан “Ханзуша-қазақша сөздікте” 介词 атауы “шылау” деп аударылса [1, 572 б.], тіл біліміне қатысты сөздіктерде “сөз алды қосымша”, “шылау” [2, 105 б.], “сөз алды қосымшасы” [3, 175 б.] деп берілген. “Қытай тіл грамматика білімдері” атты қос тілде жазылған кітапшада 介词-ны бірде “сөз алды шылау”, бірде “сөз алды қосымшасы” деп екі түрлі атайды [4, 62 б.]. Қ.Ғабитқанұлы 介词 атауын “шылау”, “сөз алды қосымшасы” деп берген [5, 31 б.]. Қытайда жарық көрген оқулықтар мен оқу құралдарында, негізінен, “сөз алды қосымшасы” [6, 200 б.], [7, 163 б.] нұсқасы көбірек қолданылып жүр. Жинақтап айтар болсақ, бірнеше дереккөзде 介词 атауының аударылуы екі нұсқада берілген. Бұл 介词-ны терминіне балама ретінде қазақ тілінде алып отырған “шылау” немесе “сөз алды шылау” деген екі нұсқасымен де келісу қиын. Себебі қытай тіліндегі 助词 (zhùcí) терминін қазақ тіліне “шылау” деп аударған дұрыс. “Сөз алды шылау” деген атау қытай тілінде де, қазақ тілінде де кездеспейді.

Қазақстанда жарық көрген оқулықтар мен сөздіктерде аталған терминге қатысты берілген атауда бірізділік жоқ. “Қытай филологиясына кіріспе” атты оқу құралында бұл термин “сөз алды қосымшасы” [8, 98 б.] деп берілсе, “Қытайша-қазақша үлкен сөздікте” “шылау сөз” [9, 379 б.] деп берілген.

Чын Янян “Қытайша-қазақша салғастырмалы грамматика” деген еңбегінде 前缀 (qiánzhuì) атауын “сөз алды қосымшасы (префикс)” деп алған [10, 30 б.]. Автордың бұл аудармасымен толық келісеміз. Бірақ автордың аталған еңбегінде 介词 атауы қазақ тіліне “сөз алды қосымша” деп аударылған [10, 176 б.].

Біздің 2009 жылы жарық көрген “Қытайша-қазақша-орысша грамматика терминдерінің сөздігінде” алғаш рет “предлог” терминін қолдануды ұсынған болатынбыз. Сондай-ақ, оқырманға түсінікті болу жағы ескеріліп, сөздікте “предлогқа” балама ретінде “сөз алды қосымшасы” атауы қатар берілген болатын. Н.Абдырақын “Базалық шығыс тілі: Қазіргі қытай тілінің грамматикасы” атты оқулығында “предлог” атауын қолданып, жақшаның ішіне “сөз алды қосымшасы” деп көрсетіп отырған [11, 70 б.].

Қытай тілінде предлогқа қатысты 介宾短语 (jièbīnduānyǔ) деген ерекше сөз тіркесі бар. Ол – предлогтардың толықтауыштардың (зат есім, есімдік немесе есім сөзден жасалған) алдынан тұруы

арқылы жасалған тіркес. Мысалы: 我们要为人民服务 (Women yao wei renmin fuwu) [Сөзбе-сөз: Біз керек үшін халық қызмет ету] *Біз халық үшін қызмет етуіміз керек.* Сөйлемнің құрамындағы 为人民 (wei renmin) *халық үшін* деген тіркес – предлог пен толықтауыштың бірігуінен жасалған тіркес. Міне, осы тіркесті қалай аударамыз? Біз бұл атаудың қазақша аудармасын “Қытайша-орысша-қазақша-ағылшынша филология терминдері сөздігінен” таптық. Өкінішке орай, автор оны қазақшаға “*жалғаулықты толықтауыш*”, орыс тіліне “*предложное дополнение*” [18, 57 б.] деп қате түсіндірген. Осы атау орыс тіліне, көбінесе, “предложные сочетания”, ағылшын тіліне “prepositional phrase” деп аударылып жүр. Сонымен, 介宾短语 (jiebinduanyu) атауын қазақ тіліне “*предлог-толықтауыш*” типті тіркес немесе “*предлогты тіркес*” деп аудару керек сияқты. Кей еңбектерде орыс тіліне словосочетания типа “*предлог+зависимое слово*” болып аударылған.

Біздіңше, 介词 атауын қазақ тіліндегі “*қосымша*” мен орыс тіліндегі “*сөз алды қосымшасымен (префикс)*” шатастырмас үшін “*предлог*” деп атаған дұрыс сияқты. Бұдан басқа себептерін атар болсақ:

1) қытай тіл білімінде “қосымша” деген ұғым да, термин де жоқ; жұрнақтар бар, бірақ өте аз; жалғаулар (тәуелдік, жіктік, көптік және септік жалғаулары) болмайды (қазақ тілінде қосымшалардың екі түрі бар: бірі – жұрнақ, екіншісі – жалғау);

2) “предлогтар” қытай тілінде көмекші сөздер болып табылады және олар жеке сөз табы ретінде қаралады; предлогтар жұрнақ сияқты өзі қатысты сөзге бүтіндей жаңа мағына қоспайды; жалғаулар сияқты сөздерді бір-бірімен байланысқа түсіре алмайды.

Орыс тіл білімінде 介词 атауы “предлог”, ағылшын тілінде “preposition” деп беріліп жүр.

“Қазіргі заман қытай тілі грамматикасы” деген оқулықта предлогқа “*用在名词或名词性词语前, 共同组成一个词组, 作动词、形容词或名词的附加成分, 表示时间、处所、方式、目的、对象、排除、比较等意义, 这样的词就是介词。*” деген анықтама беріліп, анықтама қазақ тіліне “*Зат есімнің немесе зат есім сипатындағы сөздердің алдында келіп, ортақ бір тіркес жасап, етістіктің, сын есімнің немесе зат есімнің қосымшасы болатын, мезгілдік, мекендік, тәсілдік, мақсаттық, объектілік, шығарып тастау, салыстыру т.б. мағыналарды білдіретін сөздерді сөз алды қосымшасы деп атаймыз*” деп аударылған [7, 163 б.]. Ескерту: автордың *зат есім сипатындағы сөздер* деп отырғаны – *есім сөздер*.

“Қытай тіліндегі жәрдемші сөздер” (автордың “жәрдемші сөздер” деп отырғаны “көмекші сөздер”) атты оқу құралының авторы жоғарыдағы “Қазіргі заман қытай тілі грамматикасында” предлогқа қытай және қазақ тілдерінде берілген анықтаманы өзгеріссіз, бастапқы қалпын сақтап берген [12, 52 б.]. Аталған оқу құралында қытай тілінде берілген анықтамадағы кейбір сөздер қате жазылған, яғни 性 (xing) сөзі 行 xing, 前 (qian) сөзі 乾 (qian) болып жазылған, ал 附加成分 (fujiachengfen) атауы 随家成分 (suijiachengfen) болып жазылған.

“Қытай тілі грамматика білімдерінде” предлогты “*сөз алды шылау*” деп береді, алайда предлогқа берілген анықтамада предлогты “*сөз алды қосымшасы*” деп басқаша атайды. Берілген анықтама жоғарыда аталған “Қазіргі заман қытай тілі грамматикасында” берілген анықтамамен үндес, яғни анықтаманы көшіріп берген [4, 62 б.].

Жоғарыда аталған еңбектерде авторлар қытай тілінде берілген анықтамадағы 附加成分 (fujiachengfen) атауын қазақ тіліне “*қосымша*” деп аударған. Бұл 附加成分 қазақ тіліне екі түрлі аударылады: *қосымша* және *сөйлемнің қосалқы мүшесі*. “Қосымша” қазақ тіл біліміне тән атау болса, “сөйлемнің қосалқы мүшесі” қытай тіліне тән атау болып табылады. Қазақ тіліндегі “қосымша” қытай тіліне 附加成分 деп те аударылады, бұған ешкімнің таласы жоқ. Бірақ қытай тіліндегі (жоғары берілген анықтамада айтылған) 附加成分 атауының “қосымшамен” еш қатысы жоқ, ол – сөйлем мүшесіне қатысты ұғым-түсінік. Қытай тілінде қалыптасқан дәстүр бойынша бастауыш, баяндауыш және толықтауыш сөйлемнің негізгі мүшелері (қазақ тілінде бастауыш пен баяндауыш “тұрлаулы мүшелер” деп аталады) деп аталса, анықтауыш, пысықтауыш және толықтырғыш мүшелер сөйлемнің қосалқы мүшелері (附加成分 fujiachengfen) (қазақ тілінде “тұрлаусыз мүшелер” деп аталады) деп аталады. Жоғарыда анықтамаларда айтылған “*етістіктің қосымшасы*”, “*сын есімнің қосымшасы*” немесе “*зат есімнің қосымшасы*” дегендер де қытай тілінде кездеспейді.

Тіл біліміне қатысты сөздіктерде 附加成分 атауы “қосымша (жұрнақ, жалғау)” [2, 73 б.], “қосымша”, “қосымшалар” [3, 127 б.], “қосымша” [5, 21 б.] деп берілген. Ал Қытайда жарық көрген “Большой китайско-русский словарь” деген сөздікте “аффикс” [13, 659 б.] болып аударылған.

Біз 附加成分-ның екі түрлі аударылатынын ескеріп, 附加成分 қытай тілінің грамматикасына тән атау болғанда, оның қазақ және орыс тіліндегі аудармасын “сөйлемнің қосалқы мүшесі (қытай тіліне тән)”, “дополнительные члены предложения (в китайском языке)” деп бердік. Ал қазақ және орыс тіліне тән атау болғанда, “қосымша, аффикс”, “окончение, аффикс” [14, 80 б.] деп бердік.

词语(ciyu). Бұл атау кейбір оқулықтарда “сөздер” деп берілсе [6, 374 б.], тіл білімі сөздіктерінде “сөз”, “сөздер”, “сөз-сөйлемдер” деп берілген [2, 36 б.], [3, 60 б.]. “Қытайша-қазақша сөздікте” “сөз-сөйлемдер”, “сөз”, “сөздер” [1, 173 б.] болып аударылса, “Қытайша-қазақша үлкен сөздікте” 词语 сөзін “сөз-сөйлем, сөз, тіл. Мысалы, Мақала жазғанда тілін абайлап қолдану керек” деп берген [8, 125 б.]. Біз бұл арадағы “Мақала жазғанда тілін абайлап қолдану керек” дегенді не үшін бергенін түсінбедік. 词语 атауының көлемі кең, оны сөз, сөздер, сөйлем, сөйлемше, айтылым, орам, оралым, тіркесім деп аударуға болады.

量词(liangci). Қазақ тілінде сан есімдер зат есімдермен қабыса тіркесе береді. Қытай тілінде сан есімдер зат есімдермен қабыса тіркесе алмайды. Әдетте, сан есімдер мен зат есімдердің арасына 量词 қосылып айтылады. Ұқсамаған зат есімдерге қолданылатын 量词 де бір-біріне ұқсамайды. Мысалы, 一个人 yī ge rén (бір адам), 两支笔 liang zhī bǐ (екі қалам), 一件事 yī jiàn shì (бір іс), 三架飞机 san jiā fēijī (үш ұшақ), 一条河 yī tiáo hé (бір өзен) т.б. Қытай тілінде 量词 өте мол әрі күшті дамыған, сондықтан мөлшер сөздер дербес сөз табы ретінде қарастырылады.

量词 атауы “Қытайша-қазақша тіл ғылымы атауларының салыстырмалы шағын сөздігінде” “есептік анықтама”, “даналық сандар” деп берілсе [3, 198 б.]. “Ханзуша-қазақша тіл ғылымы сөздігінде” “өлішем сөз” [2, 123 б.] деп берілген. “Ханзуша-қазақша сөздікте” “есептік анықтама” деп аударылған [1, 696 б.]. Кейбір оқулықта оны “шамалық сөз” деп те атап жүр [7, 88 б.]. “Қытай тілі грамматика білімдері” атты кітапшада “бірлік есім” деп атаған [4, 45 б.]. Қазақстанда жарияланған кейбір оқу құралдарында “мөлшер сөздер, нумеративті сөздер” атауы қолданылған [15, 7 б.]. Бұл термин орыс тіліне “классификатор” [16, 37 б.] немесе “счетное слово” [17, 54 б.] болып аударылып жүр.

虚词(xuci) мен 助词(zhuci). Қазақ тіліндегі аудармасы бір арнаға түспеген, мағыналары мен ұғымдары шатастырылып жүрген қытай тіліндегі грамматикалық терминдердің бірі – 虚词(xuci) мен 助词(zhuci). Студенттерге қытай тілінің сөз таптарын дұрыс түсіндіру үшін, алдымен 虚词(xuci) мен 助词(zhuci) терминдерінің мағыналық айырмашылығын, ұғымдарын бір-бірінен ажырата білу керек. Қытай тілінің дәстүрлі грамматикасында сөздер сөйлемде атқаратын қызметіне қарай, 实词(shici) негізгі сөздер және 虚词(xuci) көмекші сөздер болып екі үлкен түрге бөлінеді. 虚词(xuci) көмекші сөздер өз ішінен 介词(предлогтар), 连词(жалғаулықтар) және 助词(шылаулар) болып бөлінеді. 助词(шылаулар) іштей құрылымдық шылау, шақтық шылау және демеулік шылау деп тағы үш топқа ажыратылады. Қазақ тілінде шылаулар қызметіне қарай үшке: жалғаулықтар, септеуліктер, демеуліктерге бөлінеді.

Ескере кететін нәрсе: қытай тілінде морфологиялық түрленім, басқаша айтқанда сөз түрлендіруші формалар дамымаған, қолданылу өрісі мен шеңбері тар. Сондықтан сөздерді тек морфологиялық, яғни тұлғалық өзгерісіне қарай топтастыру қиын.

“Ханзуша-қазақша тіл ғылымы атауларының салыстырмалы шағын сөздігінде” 虚词(xuci) атауы “шылау сөздер (көмекші сөздер)” деп берілсе [3, 319 б.], 助词(zhuci) атауы “көмекші шылау сөздер” деп берілген [3, 383 б.]. “Ханзуша-қазақша тіл ғылымы сөздігінде” 虚词(xuci) “шылау сөздер”, “көмекші сөздер” деп берілсе [2, 212 б.], 助词(zhuci) “көмекші” деп берілген [2, 252 б.].

“Қытайша-қазақша үлкен сөздікте” 虚词 (хусі) атауы “*кәсіби сөз*” деп аударылса [2, 827 б.], 助词 (zhuci) сөзіне “(грамматика) сөз бен сөйлемді жалғастыратын шылау, жұрнақтар” деп түсініктеме берген [2, 973 б.]. 虚词(хусі) атауын “*кәсіби сөз*” деп аударуға болмайды. “Кәсіби сөз” қытай тілінде 专业词汇 (zhuanyesihui) деп аталады. Авторлар тарапынан 助词, яғни шылауға берілген түсініктеме де дұрыс емес. Қытай тілінде шылау “сөз бен сөйлемді” жалғастырмайды, керісінше сөз тіркесінің құрамындағы сөздерді бір-бірімен байланыстырады, ал жалғаулықтар құрмалас сөйлемнің құрамындағы сөйлемдерді байланыстырады. Сондай-ақ, шылауды жұрнақ деп қарауға мүлде болмайды. “Шылау” мен “жұрнақтың” екі түрлі ұғым екені белгілі.

Қ.Ғабитқанұлы 虚词 (хусі) атауын “*көмекші сөздер*” [5, 55 б.], ал 助词 (zhuci) атауын “*көмекші сөз*” [5, 64 б.] деп берген. Ә.Кенжебаеваның “Қытайша-орысша-қазақша-ағылшынша филология терминдері сөздігінде” 虚词 (хусі) атауы “*көмекші сөздер*” [18, 115 б.], ал 助词 (zhuci) атауы да “*көмекші сөз*” [18, 139 б.] болып берілген. “Ханзуша-қазақша сөздікте” 虚词 (хусі) атауын “*қосымша сөздер*”, “*шылаулар*” деп аударса [3, 1266], 助词 (zhuci) атауын “*шылау*”, “*демеулік шылау*” деп аударған [1, 1476 б.]. Ескере кететін жайт: 虚词 (хусі) атауын “*қосымша сөздер*”, “*демеулік шылау*” деп аударуға мүлде болмайды. “*Демеулік шылау*” қытай тіліне 语气助词 (yuqizhuci) болып аударылады.

Н.Әбікенұлының “Қазақша-қытайша сөздігінде” “шылауды” қытай тіліне 助词 (zhuci), 虚词 (хусі) деп аударады, ал *жалғаулық шылауды* 连词 (lianci), *септеулік шылауды* 介词 (jieci) деп берген [19, 1378 б.]. Қазақ тіліндегі “жалғаулық шылауды” қытай тіліне 连词 (lianci) деп аудару дұрыс емес. Оны қытай тіліне 连接助词 (lianjiezhuci) деп аудару керек. Ал 连词 (lianci) сөзін қазақ тіліне *жалғаулық* деп аударуған дұрыс. Сонымен автор “*жалғаулық шылау*” мен “*жалғаулықты*” бір-бірімен шатастырған. Септеулік шылауды 介词 (jieci) деп аудару да мүлде қате. Септеулік шылау қытай тіліне 后置词 (houzhici) болып аударылып жүр. Қазақ тілін зерттеуші ғалым Жаң Діңжің септеулік шылауды 格助词 (gezhuci) деп атауды ұсынады. Ғалым мұның себебін былай түсіндіреді: “Септеулік шылаулар септік жалғаудың атқаратын қызметіне ұқсайды, сондықтан 格助词 (格 – септік жалғау, 助词 – шылау) септеулік шылауға мағыналық жағынан дәл келіп, септеулік шылаулардың да өзіндік ерекшелігін көрсете алады” [20, 471 б.]. Біз Жаң Діңжіңнің пікіріне қосыламыз.

Сонымен, жоғарыда аталған оқулықтар мен сөздіктерде 虚词 (хусі) мен 助词 (zhuci) термині шатастырылған. Бұларды бірінің орнына екіншісін қолдануға болмайды. Бұлардың мағыналық айырмашылығын, ұғымдарын бір-бірінен ажырата білу керек. Дұрысы, 虚词 (хусі) атауын *көмекші сөз*, ал 助词 (zhuci) атауын *шылау* деп аударған жөн. Орыс тілінде 虚词 *служебное слово*, ал 助词 *вспомогательное слова* немесе *служебное слово* болып аударылып жүр.

补语 (buYu). 补语 етістік немесе сын есім баяндауыштың соңынан ұласып келіп, қимыл, іс-әрекеттің нәтижесін, сан-мөлшерін, мезгілін, дәрежесін, бет алысын, мекенін, жай-күйін т.б. толықтырып түсіндіреді. Толықтырғыш *қандай? қанша рет? қанша уақыт? нәтижесі қандай?* деген сұрақтарға жауап береді. Толықтырғыш, негізінен, сөз түрлендіруші формаларға жұтаң қытай тілінің табиғатына тән құбылыс болып табылады.

“Қытайша-қазақша сөздікте” 补语 атауын “*қимыл-сын толықтауыш*”, “*жанама толықтауыш*” деп аударылған [1, 72 б.]. Д.Мәсімханұлы, А.Әбиденқызы “Қытай филологиясына кіріспе” атты еңбектерінде 补语 атауын “*толықтырғыш*” деп берсе [8, 104 б.], “Қытайша-қазақша үлкен сөздікте” авторлар С.Найманның ізімен 补语 атауын “*қимыл-сын толықтауыш*”, “*жанама толықтауыш*” деп

көрсеткен [9, 68 б.]. “Қытайша-қазақша тіл ғылымы сөздігінде” бұл атауды қазақшаға аудармай “*буюй*” деп берген [2, 17 б.]. 补语 басқа еңбектерде “*толықтырғыш*” деп аударылып жүр.

补语 атауының “*қимыл-сын толықтауыш*”, “*жанана толықтауыш*” деп аударылуымен келісу қиын. “*Жанана толықтауыш*” қытай тіліне 间接宾语 (jianjiebinyu) болып аударылады. Қазақ тілінде “*қимыл-сын пысықтауыш*” деген термин бар, бірақ “*қимыл-сын толықтауыш*” деген атау қазақ тілінде де, қытай тілінде де жоқ. Толықтауыш пен толықтырғышты бір-бірімен шатастырмау керек [21, 284 б.].

Б.Шөкеев “Ханзуша-қазақша аударма нәзәриясы мен шеберлігі” (Қытайша-қазақша аударма теориясы мен шеберлігі) атты оқулығында 补语 атауын толықтауыштан ажырату үшін оны “*кемелдеуіш*” деп атауды ұсынған [22, 266 б.].

“Қытайша-қазақша тіл ғылымы сөздігінде” бұл атау қазақшаға аударылмай “*буюй*” деп берілген [2, 17 б.]. Чын Янян “Қытай және қазақ тілдерінің салғастырмалы грамматикасы” атты еңбегінде 补语-ді “*буюй*”, “*байымдауыш*” деп берген [10, 264 б.].

“Орталық Ұлттар университеті” баспасынан шыққан “Қытайша-қазақша-орысша тіл білімі терминдерінің сөздігінде” 补语 қазақ тілінде “*толықтырғыш мүше*”, “*комплемент*” болып берілсе, орыс тілінде “*дополнительный член*”, “*комплемент*” болып берілген [14, 19 б.].

Қазақстанда жарық көрген оқу құралы, ғылыми монография, сөздіктерде “*толықтырғыш*” деп аталып жүр. Бұл термин ағылшын тіліне “*complement*”, ал орыс тіліне “*дополнительный член*”, “*дополнительный элемент*”, “*комплемент*” болып аударылып жүр.

Қытай тіліндегі сөз тіркестерінің аудармасына тоқталсақ. Қытай тілінде сөз тіркесі құрамында да, сөйлем құрамында да бастауыш, баяндауыш, толықтауыш, анықтауыш, пысықтауыш және толықтырғыш деген мүшелер бар, бірақ сөз тіркесінің құрамындағы мүшелер сөйлем мүшелеріне (句子成分 *juzi chengfen*) ұқсамайды, олар қытай тіл білімінде сөз тіркесінің құрылымдық мүшелері (短语的结构成分 *duanyu de jiegouchengfen*) деп аталады.

主谓短语 (*zhuweiduanyu*). Бастауыш-баяндауышты сөз тіркесі сөз түрлендіруші формалары өте аз қытай тіліне тән елеулі өзгешелік болып табылады. Қытай тіліндегі бастауыш-баяндауышты сөз тіркесінің құрамындағы сыңарлар бір-бірімен тек орын тәртібі арқылы байланысады. Бастауыш-баяндауышты сөз тіркесінің соңынан келетін демеуліктер қосылып айтылса немесе сөйлемге тән тиянақты интонациямен айтылса, бастауыш-баяндауыш құрылымды сөйлемге айналады. Ал сөз түрлендіруші формаларға бай тілдерде, мысалы, қазақ тілінде бастауыш-баяндауышты конструкцияның (субъектілік-предикаттық қатынастағы тіркестің) құрамындағы баяндауыштың, әсіресе, етістіктердің жақ, шақ және рай сияқты грамматикалық формалары болғандықтан, тұтас конструкция сөйлемдік қасиетке ие болады.

Бұл термин “*бастауыш-баяндауыш сөз тіркесі*” [5, 65 б.], “*бастауыш-баяндауыштық тіркес*” [7, 249 б.], [8, 102 б.], [23, 377 б.], “*бастауыш-баяндауыш тіркесі*” [2, 251 б.], [10, 213 б.], “*бастауыш-баяндауышты сөз тіркесі*” [15, 16 б.] деп әртүрлі аударылып жүр. Орыс тіліне “*предикативные словосочетания*”, “*субъектно-предикативные словосочетания*”, “*словосочетания подлежащего и сказуемого*”, “*предметно-качественные (субстантивно-кваликативные) словосочетания*” болып аударылып жүр.

偏正短语 (*pianzhengduanyu*). Бұл термин оқулықтарда, ғылыми еңбектерде және сөздіктерде “*сабақтас тіркес*” [2, 141 б.], [3, 220 б.], [5, 38 б.], [7, 250 б.], [8, 102 б.], [10, 211 б.], [23, 377 б.] деп берілген. Аталған сөз тіркесінің анықтамасына тоқталсақ:

Қытай тіліндегі бұл сөз тіркесі екі сыңардан құралады. Алдыңғы сыңары – айқындауыш сөз, соңғы сыңары – ұйытқы сөз. Екі сыңар арасында айқындауыш-айқындалғыш (анықтауыштық немесе пысықтауыштық) қатынас болады. Қытай тілінде қалыптасқан дәстүр бойынша бұл сөз тіркесі өз ішінен анықтауыштық қатынастағы және пысықтауыштық қатынастағы сөз тіркесі болып екі түрге бөлінеді.

Бұл тіркесті “*сабақтас тіркес*” деп аударылуының себебі қазақ тіліндегі “*сабақтас тіркеске*” (яғни сабақтаса байланысқан сөз тіркесі) ұқсатудан келіп шықса керек. Біздің пікірімізше, 偏正短语 (*pianzhengduanyu*) атауына “*сабақтас тіркес*” дәлме-дәл балама бола алмайды. Себебі қазақ тілінде

сабақтаса байланысқан сөз тіркесі анықтауыштық қатынастағы сөз тіркесі, пысықтауыштық қатынастағы сөз тіркесі және толықтауыштық қатынастағы сөз тіркесі болып үшке бөлінеді. Ал қытай тілінде 偏正短语 (pianzhengduanyu) анықтауыштық қатынастағы сөз тіркесі және пысықтауыштық қатынастағы сөз тіркесі болып екіге бөлінеді.

Біз 偏正短语 (pianzhengduanyu)-дың жоғарыдағы айтылған ерекшеліктерін ескере отырып, аталған сөз тіркесін “бағыныңқы-басыңқылы сөз тіркесі” деп аударуды ұсынамыз. Орыс тіліне, көбінесе, “подчинительное словосочетание” болып аударылып жүр.

1956 жылы жасалған “Уақытша жасалған қытай тілінің мектеп грамматикасы жүйесінде” кеңестік тіл білімінің әсерімен қытай тіліндегі жай сөйлемдер қос құрамды және бір құрамды сөйлемдер деп бөлінген. 1984 жылы жасалған “Мектеп бағдарламасында” қытай тілінің грамматикалық ерекшеліктері ескеріліп, жай сөйлемдер бастауыш-баяндауыш құрылымды 主谓句 (zhuweiju), бастауыш-баяндауыш құрылымды емес сөйлемдерге 非主谓句 (zhuweiwaiyu) ажыратылған. Бастауыш пен баяндауыштан құралған сөйлем бастауыш-баяндауыш құрылымды деп аталады. Бұл сөйлем баяндауыштың сипатына, яғни баяндауыштың қандай сөз табынан болуына қарай есім баяндауышты 名词谓语句 (mingciweiyu), етістік баяндауышты 动词谓语句 (dongciweiyu), сын есім баяндауышты 形容词谓语句 (xingrongciweiyu) және баяндауышы бастауыш-баяндауышты сөз тіркесінен жасалған сөйлемдер 主谓谓语句 (zhuweiwaiyu) болып 4 түрге бөлінеді. Қазіргі кезде қытай тіл білімінде “қос құрамды сөйлем” және “бір құрамды сөйлем” деген терминдер қолданыстан қалған.

主谓句 (zhuweiju). Бұл атауда қазақ тіліне әркілы аударылып жүр. Чын Янтян “Қытайша-қазақша салғастырмалы грамматикасы” атты еңбегінде 主谓句 (zhuweiju)-ді “бастауыш-баяндауыштық сөйлем”, ал 非主谓句 (zhuweiwaiyu) “бастауыш-баяндауыштық сөйлемге жатпайтын сөйлем” деп аударған [10, 264 б.]. Алайда автор аталған еңбегінің 278-бетінде 主谓句 (zhuweiju) атауын “жалаң сөйлем” деп, ал 非主谓句 (zhuweiwaiyu) атауын “жақсыз сөйлем” деп берген. Орыс тіліне “субъектно-предикативные предложения”, ал ағылшын тіліне “subject-predicate sentence” болып аударылады.

主谓谓语句 (zhuweiwaiyu). Баяндауышы бастауыш-баяндауышы сөз тіркесінен (немесе предикативті сөз тіркесі) жасалған сөйлем баяндауышы предикативті сөз тіркесінен жасалған сөйлем (主谓谓语句 zhuweiwaiyu) деп аталады. Бұл сөйлемнің баяндауышы, әдетте, тұтас сөйлемнің бастауышын суреттеп, түсіндіреді. Қытай тіл білімінде қалыптасқан дәстүр бойынша тұтас сөйлемнің бастауышы “негізгі бастауыш” деп аталады, баяндауыштың қызметін атқаратын предикативті тіркестің құрамындағы бастауыш “қосалқы бастауыш”, ал баяндауыш “қосалқы баяндауыш” деп аталады. Мысалы: 他汉语说得很流利 [Ta hanyu shuo de hen liuli] (Сөзбе-сөз: Ол қытай тілі сөйлеу жетік) Ол қытай тілінде жетік сөйлейді. Сөйлемнің құрамындағы 他 (ол) – негізгі бастауыш, 汉语 (қытай тілі) – қосалқы бастауыш, 说 (сөйлеу) – қосалқы баяндауыш. Қытай тілінде мұндай сөйлемнің болуы сөздерді байланыстыратын жіктік, тәуелділік және септік жалғауларының болмауымен байланысты болып келеді. Баяндауышы предикативті сөз тіркесінен жасалған сөйлемнің болуы – қазіргі қытай тілінің елеулі өзгешелігі.

Оқулықтар мен оқу құралдарында бұл атау “бастауыш-баяндауыштық баяндауыштық сөйлем” [6, 329 б.], “бастауыш-баяндауышты баяндауыштық сөйлем” [7, 329 б.], “бастауыш-баяндауыш тіркесті баяндауыштық сөйлем” [23, 136 б.], “баяндауышы предикативтік сөз тіркесінен жасалған сөйлем” [11, 106 б.], “баяндауышы бастауыш-баяндауыштық сөз тіркесінен жасалған сөйлем” [15, 44 б.] беріліп жүр.

Сөздіктерде “баяндауышы бастауыш-баяндауышты сөз тіркестен болған сөйлем” [5, 65 б.], “жалаң сөйлем” [2, 251 б.], “баяндауышы бастауыш-баяндауыштық сөз тіркесінен жасалған сөйлем” [14, 172 б.] болып берілген. Бұл сөйлем орыс тілінде “предложения с субъект-

предикативным словосочетанием в роли сказуемого”, “предложения с “подлежащее-сказуемым в качестве сказуемого” деп аталса, ағылшын тілінде “S-P predicate sentence”, “sentence with a clause as predicate” деп аталып жүр.

连动句 (liandongju). 连谓句 (lianweiiju) деп те аталады. Бұл сөйлем көп етістікті сөз тіркесінің 连动短语 (liandongduanyu) тікелей баяндауыш мүше болуынан немесе көп етістікті сөз тіркесінің сөйлемге тән интонациямен айтылуы арқылы жасалады (жазуда сөйлемге тән тыныс белгілері қойылады). Сөйлемнің құрамында қабаттаса келген етістіктердің орын тәртібі тұрақты, орындарын өзгертуге болмайды. Қабаттаса тіркесіп келген етістіктер ортақ бір бастауышты баяндап келеді. Сөйлемнің ішінде дауыс кідірісі болмайды. Етістіктердің арасына ешқандай байланыстырушы дәнекер сөздер жұмсалмайды. Ілгерілі-кейінді етістіктердің арасында белгілі мағыналық қатынастар болады.

Бұл сөйлем 连谓句 (lianweiiju) деп аталғанда, “тіркемелі баяндауышты сөйлем” [6, 342 б.], [23, 207 б.]. 连动句 (liandongju) оқу құралдарында “көп етістікті сөйлем” [11, 110 б.], [15, 50 б.], “шұбыртпалы етістікті сөйлем” [10, 286 б.], “тіркемелі етістікті сөйлем” [22, 273 б.], болып беріліп жүр. Сөздіктерде “көп етістікті сөйлем”, “ұласпалы етістікті сөйлем” [14, 139 б.], “шұбыртпалы етістікті сөйлем” [5, 35 б.] болып аударылып жүр.

М.Ілікеновтің “Ханзуша-қазақша тіл ғылымы сөздігі” мен Д.Назаридің “Ханзуша-қазақша тіл ғылымы атауларының салыстырмалы шағын сөздігінде” бұл сөйлем 连动式句子 (liandongshijuzi) деп берілген. М.Ілікенов “шұбыртпалы етістікті сөйлем” [2, 122 б.] деп берсе, Д.Назари “көп етістікті (райлы) сөйлем” деп берген [3, 196 б.]. Біздің пікірімізше, Д.Назаридің еңбегінде 连动式 (liandongshi) “көп етістікті рай” деп қате аударылған. 式 (shi) грамматикалық термин болғанда, “рай” болып аударылады, бірақ 连动式 (liandongshi)-ның құрамындағы 式 (shi) сөзі “үлгі, тип, форма, тұлға” деген мағынада. Сонымен, 连动式 (liandongshi) – “ұласпалы етістік” типті сөйлем. 连动句 (liandongju) орыс тіліне “*многоглагольное предложение*”, “*предложение с составным глагольным сказуемым*”, “*сериальная глагольная конструкция*” деп аударылып жүр. А.В.Скворцов 连动短语 (liandongduanyu)-ды “*глагольные словосочетания*” [24, 26 б.] деп аударған.

兼语句 (jianyuju). Бұл сөйлем – екі түрлі қызмет атқаратын мүшелі сөз тіркесінің 兼语短语 (jianyu duanyu) тікелей баяндауыш болуынан немесе екі түрлі қызмет атқаратын мүшелі сөз тіркесінің сөйлемге тән интонациямен айтылуы арқылы жасалады (жазуда сөйлемге тән тыныс белгілері қойылады). Сөйлемнің құрамындағы екі етістік баяндауыштың ортақ бастауышы болмайды. Алдыңғы етістіктің толықтауышы соңғы етістіктің бастауышы болып келеді. Сөйлемнің құрамында әрі толықтауыштың, әрі бастауыштың қызметін атқаратын мүше – екі түрлі қызмет атқаратын мүше 兼语 (jianyu) деп аталады.

Бұл сөйлем атауы да түрліше аударылып жүр. Оқулықтар мен оқу құралдарында “қос міндетті мүшелі сөйлем” [6, 342 б.], [23, 227 б.], “қос міндетті мүшелі форма” [7, 381 б.], “қабат мүшелі сөйлем” [10, 289 б.], “екі түрлі қызмет атқаратын мүшелі сөйлем” [15, 54 б.], “қос міндетті сөзді сөйлем” [11, 111 б.] деп берілген. Сөздіктерде “қабат мүшелі форма” [2, 100 б.], “екі жақты қызмет атқаратын мүшелі сөйлем” [14, 113 б.], “қос міндетті мүшелі сөйлем” [5, 30 б.], [18, 53 б.] болып аударылған. Орыс тіліне “*последовательно связанное предложение*”, “*предложение со сказуемым, выраженным каузативным глаголом*” деп аударылып жүр.

句群 (juqun). 句群 (juqun) – мағыналық жағынан тығыз қарым-қатынаста, құрылымдық жағынан тұтастықта, бірлікте тұратын бірнеше сөйлемдердің тізбегінен жасалған тілдік бірлік. Ол – қытай тілінің граматикасындағы ең үлкен бірлік болып табылады.

句群 (juqun) “Қытайша-қазақша үлкен сөздікте” “*әңгіме*”, “*мәтін*” болып берілген [9, 399 б.]. Б.Шөкеев “*сөйлем шоғыры*” деп атайды [22, 359 б.]. Бұл бірлік – жалпы тіл білімінде айтылып жүрген “*күрделі синтаксистік бірлік*” немесе “*күрделі синтаксистік тұтастық*”. Біз бұл атауды “*күрделі синтаксистік бірлік*” [15, 11 б.] деп атадық. “*Мәтін*” қытай тіліне 课文 (kewen) немесе 篇章 (pianzhang) болып аударылады.

Қытайда тіл білімі терминдерін қазақ тіліне қытай тілінен тікелей аудару арқылы қабылдау үрдісі бар. Соның салдарынан қазақстандық оқырмандарға түсініксіз терминдер пайда болды. 离心结构 (lixinjiiegou) және 向心结构 (xiangxinjiiegou) деген атаудың аудармасына тоқталсақ, “Ханзуша-қазақша тіл ғылымы атауларының салыстырмалы шағын сөздігінде” 离心结构 (lixinjiiegou) деген атау “центрден тебу құрылымы” [3, 192 б.], ал 向心结构 (xiangxinjiiegou) атауы “центрге тартқан құрылым” деп аударылған. “Ханзуша-қазақша тіл ғылымы сөздігінде” 离心结构 (lixinjiiegou) “дара тізбек” [2, 118 б.] болып аударылған. Авторлар жоғарыдағы екі атауды қытай тілінен сөзбе-сөз аударған. 离心结构 (lixinjiiegou) қазақ тіліне “экзоорталық құрылым”, ал 向心结构 (xiangxinjiiegou) “эндоорталық құрылым” болып аударылу керек. Ағылшын тілінде бұлар “*exocentric construction*”, “*endocentric construction*” деп аталады. Міне, бұдан Қытайда терминдерді қытай тілінен қазақ тіліне тікелей аудару арқылы қабылдайтынын байқауға болады.

Қорытынды. Қытай тілінен филолог мамандар дайындауда, аударма саласында, тіпті кез келген қытай тілін үйрену мен үйретуде қиындық тудыратын мәселелердің бірі сол тілдің грамматикалық құрылымына қатысты терминология мәселесі болып табылады. Өйткені ауызша сөйлеуде болсын, жазба тілде болсын сауаттылық мәселесі, ең алдымен, тілдік құрылымдардың құрылымы және оның мағынасын дұрыс түсінуге тікелей тәуелді. Ал білім беру үдерісінде қытай тілінің грамматикасын үйрету мен үйренуде бірінші кезекте оқулықтар мен оқу құралдарындағы терминдердің мәнін дұрыс түсінудің маңызы зор. Бұл орайда қытай тілінің құрылымдық жүйесінің өзгешелігі және терминдерді ұлттық тіл заңдылықтары негізінде қалыптастыру, халықаралық терминдердің ұлт тіліне бейімделіп алынуы тұтастай терминдерді, оның ішінде лингвистикалық терминдердің мән-мағынасын мүмкіндігінше дәл ашатындай баламасымен қазақ тіліне аударылуы өте өзекті мәселе болып табылады. Сонымен қатар, алдағы уақытта қытай және қазақ тілдеріндегі лингвистикалық терминдерді тіл білімінің әр саласы бойынша алып, салғастырмалы түрде қарастыру қажет деп санаймыз. Бұл аталған тілдердегі түрліше аударылып, түсіндіріліп жүрген тілтанымдық терминдерді бір ізге келтіруде маңызды қадам болып табылады. Ал дұрыс және бірізді терминологиялық ғылыми-аппаратпен жұмыс істеу тек тіл үйрену мен тіл үйрету үдерісінде ғана емес, зерттеу жұмысымен шұғылданушылар үшін де теориялық білімді талдап зерделеуді оңтайландыратындығы күмән туғызбаса керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 *Hanzuxa-Qazaqxa sözdik. Жалпы редакциясын басқарған S.Nayman. –Ürimji: Xinjiang haleq baspase, 1989. –1550 б. – сөздік.*
- 2 *Ілікенов М. Ханзуша-қазақша тіл ғылымы сөздігі/М.Ілікенов. – Бейжің: Ұлттар баспасы, 1984. – 438 б. – сөздік.*
- 3 *Назари Д. Ханзуша-қазақша тіл ғылымы атауларының салыстырмалы шағын сөздігі/ Д.Назари. –Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы, 1985. – 431 б. – сөздік.*
- 4 *Түсіпқанқызы Д., Әділбекқызы Н. Ханзу тіл грамматика білімдері (Hanyu Yufa Zhishi): оқу құралы/ Д.Түсіпқанқызы, Н.Әділбекқызы. –Күйтың: Іле халық баспасы, 2010. –147 б. – кітап.*
- 5 *Ғабитқанұлы Қ. Қытайша-қазақша-орысша/қазақша-орысша-қытайша/орысша-қазақша-қытайша тіл білімі атаулары/Қ.Ғабитқанұлы. –Үрімжі: Шыңжаң оқу-ағарту баспасы. 2009. – 203 б. – сөздік.*
- 6 *Lu Fubo. Shiyong Hanyu Jiaoxue Yufa (Қытай тілі грамматикасының оқытулық қолданбасы): оқулық. –Beijing: Beijing Yuyan Wenhua Daxue Chubanshe, 2001. –411 p. – кітап.*
- 7 *Liu Baoshun, Xu Shuzhen. Xiandai Hanyu Yufa (Қазіргі заман қытай тілі грамматикасы): оқулық. –Wulumuqi: Xinjiang Jiaoyu Chubanshe, 1987. –468 p. – кітап.*
- 8 *Мәсімханұлы Д., Әбиденқызы А. Қытай филологиясына кіріспе: оқу құралы/ Д.Мәсімханұлы, А.Әбиденқызы. –Астана: Күлтегін, 2004. –237 б. – кітап.*
- 9 *Мәсімханұлы Д., Әбиденқызы А. Қытайша-қазақша үлкен сөздік/Д.Мәсімханұлы, А.Әбиденқызы. –Алматы: Эксклюзив КА, 2017. –1032 б. – сөздік.*
- 10 *Chen Yanyan. Han-Ha Duibi Yufa: оқулық. Wulumuqi: Xinjiang Jiaoyu Chubanshe, 1986. –398 p. – кітап.*
- 11 *Абдырақын Н. Базалық шығыс тілі: Қазіргі қытай тілінің грамматикасы: оқулық/ Н.Абдырақын. –Алматы: Қазақ университеті, 2015, –166 б. – кітап.*

12 Нұрсаидов М. Қытай тіліндегі жәрдемші сөздер: оқу құралы/М.Нұрсаидов. –Алматы: Қазақ университеті, 2011. –101 б. – кітап.

13 Большой китайско-русский словарь. Под общей редакцией Гу Байлинь. –Shanghai: Shanghai Waiyu Jiaoyu Chubanshe. 2009. –2877 с. – словарь.

14 Қалибекұлы Т. Қытайша-қазақша-орысша тіл білімі терминдерінің сөздігі. Бейжің: Орталық ұлттар университеті баспасы, 2018. –286 б. – сөздік.

15 Қалибекұлы Т. Қазіргі қытай тілінің грамматикасы: оқу құралы/Т.Қалибекұлы. –Алматы: Мерей, 2018. – 218 б. – кітап.

16 Готлиб О.М. Практическая грамматика современного китайского языка: учебное пособие/О.М. Готлиб. –Москва: АСТ: Восток – Запад, 2008. – 287 с. – книга.

17 Щичко В.Ф. Практическая грамматика современного китайского языка: учебное пособие/В.Ф.Щичко. –Москва: Издательство ВКН, 2016. – 208 с. – книга.

18 Кенжебаева Ә. Қытайша-орысша-қазақша-ағылшынша филология терминдері сөздігі/Ә.Кенжебаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. –495 б. – сөздік.

19 Әбікенұлы Н. Қазақша-қытайша сөздігі/Н.Әбікенұлы. –Алматы: Қайнар университеті, 2010. – 1449 б. – сөздік.

20) Zhang Dingjing. Xiandai Hasake Yu Shiyong Yufa: оқулық. –Beijing: Zhongyang Minzu Daxue Chubanshe, 2004. –747 p. – кітап.

21 Қалибекұлы Т. Қытай тіл біліміндегі толықтырғыш пен толықтырғыштық қатынастағы сөз тіркесі//Қазақстанның ғылымы мен өмірі. 2019. – №9/2. –283–289 бб. – ғылыми мақала.

22 Шөкеев Б. Ханзуша-қазақша аударма нәзәриясы мен шеберлігі: оқулық/Б.Шөкеев. –Бейжің: Ұлттар баспасы, 2012. – 506 б. – кітап.

23 Дәуітқазықызы Т. Қытай тілінің қолданбалы грамматика оқулығы/Т.Дәуітқазықызы. – Үрімжі: Шыңжаң жасстар-өрендер баспасы, 2006. –382 б. – кітап.

24 Скворцов А.В. Предпереводческий анализ текстов на китайском языке: учебник/А.В. Скворцов. –М.: Издательство ВКН, 2016. –320 с. – книга.

References:

1. Hanzuxa-Qazaqxa sözdik. Jalpy redaksiyasyn basqarğan S.Nayman. –Ürimji: Xinjiang halebq baspase, 1989. –1550 b. – sözdik.

2. Ilkenov M. Hanzuxa-qazaqxa til ğylymy sözdigi/M.Ilkenov. – Beijiñ: Ülttar baspasy, 1984. – 438 b. – sözdik.

3. Nazari D. Hanzuxa-qazaqxa til ğylymy ataularynyñ salystyrmaly şağyn sözdigi/ D.Nazari. –Ürimji: Şyñjañ halyq baspasy, 1985. – 431 b. – sözdik.

4. Tüsipqanqyzy D., Ädilbekqyzy N. Hanzu til gramatika bilimderi (Hanyu Yufa Zhishi): oqu qūraly/ D.Tüsipqanqyzy, N.Ädilbekqyzy. –Küitiñ: Ile halyq baspasy, 2010. –147 b. – kitap.

5. Ğabitqanūly Q. Qytaişa-qazaqşa-oryssa/qazaqşa-oryssa-qytaişa/oryssa-qazaqşa- qytaişa til bilim ataulary/Q.Ğabitqanūly. –Ürimji: Şyñjañ oqu-ağartu baspasy. 2009. – 203 b. – sözdik.

6. Lu Fubo. Shiyong Hanyu Jiaoxue Yufa (Qytai tili gramatikasynyñ oqytulyq qoldanbasy): oqulyq. – Beijing: Beijing Yuyan Wenhua Daxue Chubanshe, 2001. –411 p. – kitap.

7. Liu Baoshun, Xu Shuzhen. Xiandai Hanyu Yufa (Qazırgı zaman qytai tili gramatikasy): oqulyq. – Wulumuqi: Xinjiang Jiaoyu Chubanshe, 1987. –468 p. – kitap.

8. Mäsımhanūly D., Äbidenqyzy A. Qytai filologiasyna kırıspe: oqu qūraly/ D.Mäsımhanūly, A.Äbidenqyzy. –Astana: Kültegin, 2004. –237 b. – kitap.

9. Mäsımhanūly D., Äbidenqyzy A. Qytaişa-qazaqşa ülken sözdik/D.Mäsımhanūly, A.Äbidenqyzy. –Almaty: Eksklüziv KA, 2017. –1032 b. – sözdik.

10.Chen Yanyan. Han-Ha Duibi Yufa: oqulyq. Wulumuqi: Xinjiang Jiaoyu Chubanshe, 1986. –398 p. – kitap.

11.Abdyrağyn N. Bazalyq şyğys tili: Qazırgı qytai tiliniñ gramatikasy: oqulyq/ N.Abdyrağyn. –Almaty: Qazaq universiteti, 2015, –166 b. – kitap.

12.Nürsaidov M. Qytai tilindegi järdemşi sözder: oqu qūraly/M.Nürsaidov. –Almaty: Qazaq universiteti, 2011. –101 b. – kitap.

13.Bölşoi kitaisko-ruski slovär. Pod obşei redaksiei Gu Bailin. –Shanghai: Shanghai Waiyu Jiaoyu Chubanshe. 2009. –2877 s. – slovär.

14.Qalibekūly T. Qytaişa-qazaqşa-oryssa til bilim teriminderiniñ sözdigi. Beijiñ: Ortalyq ülttar universiteti baspasy, 2018. –286 b. – sözdik.

15. Qalibekuly T. *Qazirgi qytai tiliniñ gramatikasy: oqu qūraly*/T. Qalibekuly. –Almaty: Merei, 2018. – 218 b. – kitap.
16. Gotlib O.M. *Prakticheskaia gramatika sovremennogo kitaiskogo iazyka: uchebnoe posobie*/O.M. Gotlib. –Moskva: AST: Vostok – Zapad, 2008. – 287 s. – kniga.
17. Şichko V.F. *Prakticheskaia gramatika sovremennogo kitaiskogo iazyka: uchebnoe posobie*/V.F.Şichko. –Moskva: İzdatelstvo VKN, 2016. – 208 s. – kniga.
18. Kenjebaeva Ā. *Qytaişa-orysşa-qazaqşa-ağylşynşa filologia terimderi sözdigi*/ Ā.Kenjebaeva. – Almaty: Qazaq universieti, 2017. –495 b. – sözdik.
19. Ābikenuly N. *Qazaqşa-qytaişa sözdigi*/N.Ābikenuly. –Almaty: Qainar universietñ, 2010. –1449 b. – sözdik.
20. Zhang Dingjing. *Xiandai Hasake Yu Shiyong Yufa: oqulyq*. –Beijing: Zhongyang Minzu Daxue Chubanshe, 2004. –747 p. – kitap.
21. Qalibekuly T. *Qytai til bilimindegi tolyqtyrғыш pen tolyqtyrғыстыq qatynastaғы söz turkesi*//Qazaqstannyñ ğylymy men ömiri. 2019. – №9/2. –283–289 bb. – ğylymi maqala.
22. Şökeev B. *Hanzuşa-qazaqşa audarma nāzāriasy men şeberligi: oqulyq*/B.Şökeev. –Beijiñ: Ūlttar baspasy, 2012. – 506 b. – kitap.
23. Däuitqazyqyzy T. *Qytai tiliniñ qoldanbaly gramatika oqulyғы*/T.Däuitqazyqyzy. –Ūrimji: Şyñjañ jastar-örender baspasy, 2006. –382 b. – kitap.
24. Skvorsov A.V. *Predpervodcheski analiz tekstov na kitaiskom iazyke: uchebnik*/A.V. Skvorsov. –M.: İzdatelstvo VKN, 2016. –320 s. – kniga.

MPHTI 16.41.53

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.101>

Қойбақова А.,¹ Досымбекова Р.²

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы., Қазақстан

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ МӘДЕНИ СӨЗДЕРДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ АУДАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада қытай тіліндегі аударма мәселелері, оның ішінде қытай мәдениетіне қатысты сөздерді қазақ тіліне аударуда кездесетін қиындықтар, оларды аударудың әдіс тәсілдері, сонымен қоса, тіл мен мәдениеттің өзара байланысы жайлы сөз қозғалады. Мәдени сөздер лексикалық, стилистикалық, логикалық, грамматикалық қырларынан салыстыра зерттеліп, олардың қазақ қытай тілдеріндегі ерекшеліктері мен ұқсас тұстары жан-жақты қарастырылады. Сонымен қоса, мақалада әрбір елдің материалдық және рухани мәдениетінің көрінісі саналатын түр-түс реңдері мен туыстық атауларын аударуға баса мән беріледі.

Қытайда ашық есік реформасы жүргізілген жылдардан бері сыртқы әлеммен байланысы күн санап артып келеді. Қытай тілінің де әртүрлі тілдермен байланысы артып, аударма саласы да қарыштап дамуда. Қоғамның аудармашыларға деген сұранысы да артты. Қоғам дамуының талаптарына сай келу үшін аударма да шет тілдерді оқытуда оның бөлінбес бөлшегіне айналды. Сондықтан қытай тілінің әрбір саласына қатысты сөздерді аудару мәселелерін зерттеу қазіргі таңда өзекті тақырыптардың бірі. Оның ішінде мәдени салаға қатысты сөздердің табиғатын танып, оларды жүйелі түрде зерттеу және ана тілімізге аудару аударма теориясы мен практикасы үшін маңызды үлес қоспақ.

Түйін сөздер: аударма, мәдениет, фразеологизм, филология, туыстық атаулар

Koibakova A.,¹ Dossymbekova R.²

Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan